

UDK 821.163.4(497.6).09-31Andrić I.:821.511.141Horváth V.:316.72

Dragana Francisković

Učiteljska fakulteta z madžarskim učnim jezikom, Univerza v Novem Sadu
dragana.franciskovic@magister.uns.ac.rs

MEDKULTURNE IDENTITETE ITALIJANOV V ROMANIH *TRAVNIŠKA
KRONIKA (TRAVNIČKA HRONIKA)* IVA ANDRIĆA IN *TURŠKO OGLEDALO
(TÖRÖK TÜKÖR)* VIKTORJA HORVATA

V delu obravnavamo medkulturne identitete Italijanov, ki nastopajo v romanih *Travniška kronika* Iva Andrića in *Turško ogledalo (Török tükör)* Viktorja Horvata. Analizirana romana imata nekaj stičnih točk. Večkulturna okolja spremljajo refleksije na družbene polome in se s svojimi pridobljenimi mehanizmi odzivajo nanje.

Ključne besede: Vzhod in Zahod, večkulturnost, večjezičnost

The author discusses intercultural identity of Italians appearing in the novels *Bosnian Chronicle (Travnička hronika)* by Ivo Andrić and *Turkish mirror (Török tükör)* by Viktor Horváth. The two novels have several common traits. Multicultural environments monitor the reflections on social breakdowns and react to them with their previously acquired mechanisms.

Keywords: East and West, multiculturalism, multilingualism

0 Uvod

Za bralca, ki je književno primarno izobražen o jugoslovanski književnosti, kjer je v izobilju del o turškem osvajanju in bivanju na Balkanskem polotoku (nekateri od najpomembnejših avtorjev, na primer Andrić, so temu obdobju posvetili svoj opus), je srečanje z romanom *Turško ogledalo* madžarskega pisatelja Viktorja Horvata zanimivo iz nekaj razlogov: najprej se vsiljuje primerjalna analiza prebranih del, nato analiza doživljanja nekega zgodovinskega obdobja, kot tudi zanimiv pripovedni postopek, ki zgodovinsko obdobje (16. stoletje, po bitki pri Mohaču) osvetljuje skozi doživljanje drugega oziroma pripadnika elitne turške družine Jaja-paše Ise bin Jusufa. V pričujočem delu se ukvarjamo z možnimi paralelami romana *Turško ogledalo* z enim najpomembnejših Andrićevih romanov, *Travniško kroniko*, osredotočamo pa se na Italijane, ki se pojavljajo v obeh romanih in imajo nemajhno vlogo pri stiku Vzhoda in Zahoda, v obliki sodelovanja ali spopada.

Travniška kronika je napisana v narativnem diskurzu kronike, obsega pa zgodovinsko obdobje od leta 1807 do leta 1814, od prihoda avstrijskega in francoskega konzula v vezirski Travnik do njunega odhoda po Napoleonovem padcu. Roman, ki ga pripoveduje tretjeosebni pripovedovalec, je sestavljen iz prologa, epiloga in 28

poglavij. V petdesetih letih prejšnjega stoletja je Andrić navedel, da ga je od samega začetka dela zanimal »stik Vzhoda in Zahoda, tako v obliki sodelovanja, kakor tudi v obliki spopada« (Jandrić 1982: 51). Bosna turškega in avstrijskega obdobja je na meji svetov, islama in krščanstva, vendar ni samo na meji razdeljenih svetov, temveč je tudi sama razdeljena s številnimi mejami. V Travniku, mestu, stisnjemem v tesnobni kotlini, obkroženem s hribi kot z mejami proti ostalemu svetu, so druga poleg druge, vendar pa ne tudi druga z drugo, živele štiri kulturne skupine, vsaka določena s svojo dediščino in vero, brez želje, da bi prišla v stik z drugim in drugačnim, vendar vsakodnevno prisiljena k temu. »To ni bil samo spopad dveh ver, narodov in ras, to je bil spopad dveh stihij, Vzhoda in Zahoda, naša usoda pa je hotela, da se ta boj odigra na naših tleh in razpolovi in podvoji naše nacionalno okolje s svojim krvavim zidom.« (Jandrić 1982: 15) V *Travniški kroniki* so drug proti drugemu postavljeni različni svetovi: zahodnjaki, Avstrijci in Francozi, ki žive po meščanskih normah 19. stoletja, potem Turki, Osmani, bosanski muslimani, fratri, Judje. V romanu imajo vsi besedo, pomešali so se življenjski interesi in tradicija, pripravljene na boj za obstanek. To ni boj za oblast, kajti oblast pripada Turkom, to je nedotakljiv red (»Božja volja je, da vlada takle red: Turek do Save, Švaba onkraj Save« (Andrić 1979/I: 20)), to je boj za življenjski obstanek, znajdenje v danih življenjskih okoliščinah. V osnovi dela je ideja o »globoki človeški razdeljenosti« in o njenem usodnem vplivu na človeško usodo.

Roman *Turško ogledalo* opisuje obdobje pred bitko pri Mohaču in po njej in obsega drugo polovico 16. stoletja. Žanrsko gledano je roman spoj pikareskega romana, pustolovskega romana in romana toka zavesti z vplivom didaktične biografije. Dogajanje se v glavnem odvija v madžarskem mestu Pécs v času Sulejmana Veličastnega in turškega upravljanja Ogrske, na samem stiku Vzhoda in Zahoda, habsburške in otomanske carjevine, kjer se stikajo panonska, balkanska in mediteranska civilizacija. Roman rekonstruira delovanje Otomanskega cesarstva kot večnacionalne in večkulturne družbe iz perspektive turškega paše. Isa bin Jusuf ob koncu življenja bralcu zaupa svojo življenjsko pot, ki sledi njegovemu odraščanju v Pécsu ob očimu Derviš-begu v času turškega upravljanja Ogrske. Deček odrašča, obkrožen z različnimi kulturami, jeziki, običaji, v nestabilni obmejni pokrajini, kjer se mešajo koledarji, davčni zakoni, knjige in sveti spisi. Pisatelj se poigrava z zgodovinskimi stereotipi in slika slikovito mesto z množico zanimivih literarnih oseb, ljubezenskimi zgodbami, vojnimi spopadi. Samo dejstvo, da je pisatelj o dogodkih iz madžarske zgodovine pisal s turškega, ne pa z madžarskega zornega kota, je odprlo možnost intelektualne razprave z močnim umetniškim učinkom o podobnostih in bližini Vzhoda in Zahoda.

1 Stiki svetov v Travniku in Pécsu

V obeh romanih je prikazano delovanje večkulturnega in večnacionalnega Otomanskega cesarstva, v Bosni in Ogrski, v dveh mestih, ki sta se zaradi svojega geografskega položaja znašli na meji svetov. Mesti kot mikrosvetova odslikavata, kako deluje cesarstvo na svojih obrobni delih, in kako ljudje različnih ver, narodnosti in jezikov sprejemajo nove družbene tokove, kako se prilagajajo in prenašajo spremem-

be družbenih življenjskih okoliščin. Podlaga Andrićeve kronike je občutek globoke človeške razdeljenosti in njen usodni vpliv na človeške usode. Novico o prihodu francoskega konzula v Travnik prinese Sulejman-beg Ajvaz, njegov dialog s Splitčanom, »resnim človekom«, pa že na samem začetku Travniške kronike napove razdeljenost in potrpljenje:

Splitčan me lepo pobara: »Ali se v Travniku morda že pripravljate na sprejem gostov?«
»Beži no, beži,« ga zavrnem, »gostov nam prav nič ni mar!« »Mar ali ne,« se odreže, »toda pripraviti se morate nanje, kajti dobili boste francoskega konzula. [...] Pa še nekaj: ko bo Avstrija videla, da ste sprejeli francoskega konzula, bo hotela, da sprejmete tudi njenega, potem pa se bo oglasila še Rusija ...« Pa ustavim Vlaha: »Čuj prijatelj, daleč posegaš,« ampak ta krščanska grinta se samo reži in viha brke ...« (Andrić 1979/I: 6–7).

Čas *Travniške kronike* se navezuje na čas in kraj v *Turškem ogledalu*:

Že takrat, ko so se Turki umaknili z Ogrskega, so postajali odnosi med Turki in kristjani čezdalje slabši in vse bolj zapleteni, splošne razmere so se slabšale. Vojščaki velikega cesarstva, age in spahije, ki so morali pustiti bogate posesti v rodovitnih ogrskih ravninah in se vrniti v svojo tesno in revno deželo, so bili razkačeni in sovražni vsemu, kar je bilo krščanskega (Andrić 1979/I: 15).

V Travniku se srečujejo svetovi in civilizacije, ki skušajo vzpostaviti dialog, vendar so pogosti nesporazumi, ki gredo od nerazumevanja in čudenja do sovraštva in velikih uničevanj in zločinov. Zato se, kdove katerikrat v Andrićevem delu, vsiljuje misel o potrebi po drugih, srečnejših in boljših srečanjih in dialogih, o potrebi po gradnji mostov, ki povezujejo in zbližujejo ljudi. V obeh romanih se različne kulturne skupine različno odzivajo na družbene spremembe, se različno prilagajajo in znajdejo v vsiljenih okoliščinah spremembe oblasti ali spremenjenih razmerij moči med velikimi silami, kar se je neposredno odražalo tudi na razmerah v Travniku in Pécsu. Andrić podrobneje opisuje odzive določenih družbenih skupin na spremembe v Travniku, atmosfero v obeh romanih pa bi lahko dočaral stavek: »Skratka, nič dobrega ni v teh časih. Razen koščka kruha in današnjega dneva; razen tistega, kar si je človek prihranil, da ima za želodec in da lahko v miru preživi svoje življenje [...] bog pa naj nas varuje slave, imenitnih gostov in velikih dogodkov« (Andrić 1979/I: 14).

Domači Turki so bili »zaskrbljeni in so nejevoljno omenjali, da morebiti res dobi-
jo konzula« (Andrić 1979/I: 17). Nezaupljivi in precej zaprti do novosti so še vedno upali, »da so to nemara samo neljube govornice in grozljiva ugibanja. [...] Kristjani, katoliki in pravoslavni so se, nasprotno, teh novic razveselili, prenašali in pretakali so jih od ust do ust« (Andrić 1979/I: 18). Upali so na spremembe, »spremeni se pa lahko samo na bolje« (prav tam). Judje, sefardi »ob takih novicah niso mogli povsem ukrotiti svoje poslovne molčečnosti, katere so jih naučila stoletja: tudi nje je vznemirila novica, da morda pride v Bosno konzul velikega francoskega cesarja Napoleona, ki je za Jude blag kot dober oče« (prav tam).

Vendar pa je »seveda sleherni od njih opazoval stvari s svojimi očmi in s svojega, čisto nasprotnega gledišča« (prav tam).

Pri Horvatu se srečanje z drugim in drugačnim pri pripadnikih različnih kulturnih skupin najprej izrazi z odkrivanjem drugega jezika:

Moj ubogi mali sluga je takrat prvič slišal madžarske besede, in zazdelo se mu je, kakor tudi meni prvič: bevsakajoča, regljavo-valujoča govorica, kjer ne slišiš niti začetka niti konca besede. Znal je turško in arabsko, dobro je že poznal tudi perzijsčino, ni pozabil niti svoje albanščine, v Istanbulu je od konzula slišal francoščino, od Benečanov italijansčino, alemansko nemščino od genovskih predstavnikov Fugerjev, vendar madžarščina ni bila podobna nobenemu jeziku, bila je kakor glas angelov na sodni dan: lepa in zastrašujoča hkrati (Horvat 2015: 50).

Deček odrašča v Pécsu in

ne vem, kako, vendar sem nenadoma začel govoriti madžarsko. S sinom osmanskega pisarja [...] sem čez dan govoril madžarsko; madžarsko sva govorila tudi s sinom Derviš-begovega kirasirja iz Jagodine [...] Vsi so govorili madžarsko, ker sta bila mesto in otročad madžarska, tudi raja, ki je delala na obzidjih, da bi odkupila svoj davek. V sobah in dvoranah sem govoril osmansko, na svobodi pa madžarsko (Horvat 20015: 118).

V poglavju Štiri strani sveta je opisana tržnica v Pécsu in ženske, ki prihajajo in delajo na njej. »Brezbožne ženske« brez pajčolanov, ki »razgrajajo, se prepirajo in se smejejo s polnimi usti« (Horvat 2015: 138). Tam so Nemke, soproge srbskih in bolgarskih vojakov, Italijanke, Armenke in Judinje. Izvemo, da je mestno prebivalstvo Pécsa večnacionalno in večjezično: »Dragi moj efendi, v tej Madžarski so tudi, preden smo jo osvojili, po zaselkih in vaseh živeli madžarski kmetje, po mestih pa veliko življa z različnimi jeziki, ker so njihovi predniki prišli z različnih strani, da bi tukaj trgovali ali se ukvarjali s kakšno obrtjo« (Horvat 2015: 139). Vendar modri Sejfi v nekem trenutku pouči svojega učenca: »Sosedova resnica je Božja resnica« (Horvat 2015: 150). Tudi pri opisu Istanbula se dotikajo svetovi: »pa še nikoli ni bil v tem mestu tisočerih čudes in tisočerih minaretov, ki se kakor gozd dvigajo nad palačami, in kjer se srečujejo vode severa in zahoda s tlemi vzhoda in juga, kjer je središče sveta« (Horvat 2015: 75).

V *Turškem ogledalu* je poudarjen pragmatični značaj pripadnikov oblasti, ki se odraža v osebnem bogatenju in pridobivanju materialnih dobrin. Opaziti je, da je mir v regiji pogosto odvisen od osebnih interesov lokalnih oblastnikov; če imajo interes, da ne prihaja do konfliktov, je mir lahko vzdrževati. Temelj miru je trgovina (najbolj z živino), pobiranje davkov od raje in razdeljevanje prihodkov. V pismu, ki ga Derviš-beg pošlje Ferencu Tahiju, kapetanu Szegeda, je mogoče zaznati sistem delovanja cesarstva in dogovorov s sosedi:

Presvetli padišah in Ferdinand sta se tedaj odločila, da s povodcem ubogljivosti obrzdata razbrzdanega, krvavo zapenjenega konja vojne, da njegove noge, ki z železnimi kopiti lomijo človeške kosti, vklemeta v okove miru, da to zver, ki divja po Madžarski, naženeta v jasli miru. Pet let naj bo mir. V tem času naj osmanska vojska ne vznemirja vaše raje, v tem času naj niti vaša vojska ne pustoši po osmanskih vrtovih, ne ugrablja žensk in otrok, ne požiga njihovih hiš, žitnic in hlevov, še posebej pa naj nihče ne ropa madžarskih, judovskih, nemških, italijanskih ali anatolskih trgovcev, niti trdnjav, posestev in živine osmanskih begov ali madžarskega plemstva. In v miru naj se od povsod pobere davek. In tako je bilo (Horvat

2015: 350).

Tudi v *Travniški kroniki* je osebni interes pogosto podlaga za razmišljanje posameznika, ko se sooči s kakšno večjo spremembo v družbenem sistemu. Ne glede na pripadnost določeni kulturni skupini, je osebno bogatenje pogosto nad predanostjo narodu ali veri. Zaradi velikih zgodovinskih sprememb posamezniki premišljujejo, kako se bo vse to odrazilo na njihovem vsakdanjem življenju, in upajo na spremembo ravno zaradi priložnosti pridobivanja materialnega bogastva. »Povrh vsega je bilo še nekaj vzrokov, da je marsikateri trgovec v čaršiji mislil na to spremembo z veselim srcem. Obetal se je zaslužek, če pridejo ti neznani, novi in verjetno premožni ljudje, saj bodo vsekakor kupovali in zapravljali.« (Andrić 1979/I: 21). Zgodovinske razmere trgovcem niso šle na roko, nestabilna politična situacija je vplivala na trgovske posle in prihodki so se zmanjšali. »Številni vojaški prateži, prisilno delo in pogoste zaplembe, vse to je odbilo kmeta od mesta; sedaj ne proda skoraj nič, kupi pa samo najpotrebnejše. Kar je kupovala država, je plačevala slabo in neredno. Slavonija je zaprla meje in Dalmacija je po prihodu francoske vojske postala le priložnostno in nezanesljivo tržišče.« (prav tam).

2 Italijani – Vzhod in Zahod

V obeh romanih nastopajo Italijani, ki pogosto prenašajo najbolj poglobljena mnenja pisateljev. Pri Andriću Italijani nastopajo tudi v drugih romanih, vendar jih je v *Travniški kroniki* največ. Nekateri od njih, ki delajo in živijo na Balkanu, izražajo premišljena mnenja o usodi tega podnebja in ljudi v njem. V *Turškem ogledalu* so literarne osebe Italijanov tesno povezane z usodo Ise bin Jusufa. Njihove usode so prepletene tudi pri Andriću. Kulturološko pripadajo Zahodu, vendar Zahodu, ki je prežet z Vzhodom in združuje vplive enega in drugega sveta. Primer tega je družina Gritti, ki izhaja iz Benetk, vendar je svoje življenje preživela v službi turških vladarjev. Lodovico Gritti, nezakonski sin beneškega doža Andree Grittija, je delal kot dvorni in vojaški dobavitelj in užival vse prednosti svojega porekla med Turki, ki so ga imenovali Begoglu, kar pomeni Gospodov sin. Gritti je bil blizu Ibrahim-paši, »ki je vedel, kako se lahko prilizne padišahu z nakitom, kupljenim od Grittija« (Horvat 2015: 20). Gritti, italijanski kristjan, je bil upnik vseh prestolniških blagajn in njegov vpliv na kadijo, glavnega računovodjo in mestno žandarmerijo je bil ogromen. V Grittijevi usodi se, prav kakor v usodi Džem-sultana v *Prekletem dvorišču*, odraža boj velikih cesarstev, ki izkoriščajo položaj posameznika za lastne interese. Iz dialoga med Lodovicom Grittijem in padišahom je mogoče nekako zaslutiti položaj in vlogo tega Benečana na Sulejmanovem dvoru. Grittijev monolog spominja na srednjeveške pisce žitij, ki puščajo vnmear svojo vlogo pri ustvarjanju književnega dela in se imajo samo za podaljšano Božjo roko. Tako tudi Gritti govori: »Bodi pozdravljen, o, padišah! Kakor do zdaj ti bom služil z vso svojo močjo, odrešenik sveta!« (Horvat 2015: 22). Gritti je neke vrste povezava med Beneško republiko in Otomanskim cesarstvom, prenaša informacije in doževa stališča. Izvemo tudi, kakšen je položaj Benetk glede na Otomansko cesarstvo: »Moj oče, beneški dož, je srečen, kadar od tebe dobi ukaz, o, največji med kalifi! On je ob tebi kakor grlica ob slonji ptici: prepušča se tvoji mi-

losti in ti služi« (prav tam). Vendar ne gre samo za strateška vprašanja, izvemo, da se rešujejo tudi zelo osebna vprašanja: »'Ali doža, tvojega očeta, še muči sifilis?' 'Dož, moj oče, piše, da mu je bolje, veličanstvo, hvaležen ti je za judovskega zdravnika, ki si mu ga poslal v dar.'« (prav tam). Gritti prav tako sporoča odločitev Benečanov, da se ne spuščajo v spopade z Otomanskim cesarstvom. Na sultanovo vprašanje, kaj je z beneško floto, Gritti zmanjšuje vojaško pripravljenost Beneške republike: »O, krona kraljev, slutim, na kaj misliš [...] maloštevilni prebivalci Benetk popravljajo svoje nepopolne, preperle čolne [...] čeprav je pomlad, moj oče in signori ocenjujejo, da bodo popravila trajala še nekaj časa [...] Ne morejo prevzeti niti prevoza papeških plačancev niti drugih.« (Horvat 2015: 23). In poudari glavni cilj Benečanov: »Samo trgujemo, samo trgujemo, z Božjo pomočjo, vojaške galije pa popravljajo« (prav tam). Zanimivo je, da svoje trditve podkrepi z Dantejevimi verzii iz *Pekla*, ki jih recitira v arabščini:

Kot v arzenalih vrejo Benečanje
pozimi gosto smolo, da brodove
jim zasmoli, kjer kažejo se špranje [...]
tako, ne v ognju, le iz božje jeze
je vrela smola doli brbotala,
lepeč ves breg te skalnate nareze.
(Alighieri 1994: 127).

Lodovico Gritti je imel zaradi svojega znanja, izobrazbe in pripravnosti na sultanovem dvoru dober položaj in je sodeloval pri pomembnih pogajanjih in dogodkih. S svojo ženo in dvema sinovoma, Antoniom in Pietrom, je živel v Palači. Vendar trgovske veščine Grittiju niso pomagale pri vojaški karieri: leta 1532 je kot vojaški poveljnik sodeloval v bojih okrog Esztergoma, ki so se neslavno končali. Dokončni propad Lodovica Grittija pa se je začel po neuspešnem vladanju Madžarski in po finančnem polomu. Njegova usoda je bila po begu iz Istanbula zapечатena na Madžarskem, kjer mu je madžarsko plemstvo odsekalo glavo in ga pokopalo v samostanu Medgyes. Podobno vlogo kot Lodovico Gritti v *Turškem ogledalu* ima v *Travniški kroniki* César d'Avenat, imenovan Davna. Po rodu je bil iz Savoje, po poreklu pa iz Piemonta, vendar je bil določen tudi s francosko kulturno identiteto, predvsem z medicinsko izobrazbo. Šolal se je v Montpellieru (»Takrat se je pisal še Cesare Davenato, poslej pa si je privzel svoje sedanje ime in francosko državljanstvo.« (Andrić 1979/I: 24)), zaradi spleta življenjskih okoliščin pa se je kot zdravnik začetnik znašel v Carigradu v službi velikega kapudan-paše Kučuk Huseina. Paša ga je poslal v Travnik, da bi kot prevajalec in zdravnik pomagal Mehmed-paši. Ko je v Travnik prišel francoski konzul, je bil Davna zveza med Konakom in novim konzulom. Andrić opisuje Davno kot pridnega in zanesljivega sodelavca. »Delal je z iskreno voljo in se trudil, da bi res koristil svojemu uglednemu rojaku« (Andrić 1979/I: 24). Daville, francoski konzul, Davni ni verjel, vendar ga je moral vzeti v službo in uvidel je, da »je ta človek zanj nujen in resnično koristen« (prav tam). Konzul opaža, da je Davna zaradi dolgega bivanja na Vzhodu sprejel veliko lastnosti in navad Levantinecev. »Levantinec pa je človek brez iluzij in skrupulov, brez lica oziroma z več lici, prisiljen igrati zdaj vljudnost, zdaj junaštvo, zdaj potrtost, zdaj navdušenje. Kajti zanj so vse to samo nujna

sredstva v življenjskem boju, ki je na Levantu težji in bolj zapleten kakor kjer koli drugje na svetu« (Andrić 1979/I: 44). Davna je bil protisloven: po eni strani »brezmejno ponižen in do podlosti majhen pred silo, oblastjo in bogastvom, medtem ko je bil do vsega, kar je bilo šibko, revno in nepopolno predrzen, okruten in neusmiljen«, po drugi strani pa ima Davna sina in »močan občutek očetovske ljubezni ga je postopoma osvobajal njegovih napak in ga naredil boljšega in bolj človeškega« (Andrić 1979/I: 43). Davna si je želel, da bi njegov otrok odšel z Vzhoda, da »ne bi bil na Levantu sluga vsakomur« (Andrić 1979/I: 43), temveč da bi se šolal na Zahodu, v Franciji, in svoje življenje s svojo službo povezal s to deželo.

Tudi prevajalec avstrijskega konzula Von Mittererja je Italijan. Nikola Rotta, rojen v Trstu kot dvanajsti otrok v družini revnega čevljarja Giovannijsca Scarparotte, je imel od malih nog začrtan cilj: da se reši revščine in nečloveških pogojev, v katerih je odrasel.

Rotta je bil majhen, grbast možiček, toda brez vidno izbočene grbe, z močnim oprsjem in veliko, med dvignjenimi rameni nazaj štrlečo glavo, s širokimi usti, živahnimi očmi in naravno kodrastimi sivimi lasmi. Noge je imel kratke in tanke, obute v nizke škornje z zavihanimi golenicami ali pa v svilene nogavice in šolne z veliko pozlačeno sponko« (Andrić 1979/I: 142–43).

Roti uspe priti v Zemun, kjer se oženi z »Levantinko, hčerko nekega carigrajkega izvoznika, ki je prišla na obisk k sorodnikom v Zemun. Njen oče, rojen v Carigradu, je bil po rodu Dalmatinec, mati pa Grkinja« (Andrić 1979/I: 149). Pri štiridesetih Rotta, razočaran zaradi neuspešnega zakona in smrti dveh otrok, ugotovi, da ves trud, ki ga je vložil, ni bil dovolj, da bi prišel iz enega v drugi, boljši svet.

In kar je še huje, ta *novi* svet sploh ne obstaja kot nekaj samosvojega, odločnega in negibnega, kar bi človek lahko dosegel in si osvojil za vselej, kakor se mu je zdelo v prvih letih; prav tako pa se *starega* sveta bede in nizkotnosti, kateremu je ušel za ceno največjih naporov, ne more tako zlahka in preprosto otresti, kakor se je otresel bratov in sestra in tistih cap v domači hiši, kajti *stari* svet nevidno in usodno spremlja človeka skozi vse navidezne spremembe in uspehe (Andrić 1979/I: 151).

Ko je Rotta kot tolmač prišel v Travnik je želel »življenje brez bolesti in revščine, čim manj dela in skrbi in čim več drobnih prijetnosti, stalnosti in zaslužka« (Andrić 1979/I: 152).

Italijanskega porekla je bila tudi mati Jaja-paše Ise bin Jusufa, Amina. Podrobnosti iz življenja svoje matere Isa bin Jusuf izve od svoje pestunje Halime. Njegova mati je bila po poreklu iz Egipta in »govorilo se je, da je samo navidezno sprejela islam (Alah to bolje ve), v resnici pa je bila član koptske sekte jezuitov« (Horvat 2015: 91).

Med njenimi predniki je bil tudi neki Frengi iz Italije, in če je Aminin prednik, potem je tudi moj. Tisti Italijan je bil rojen v Palestini v tistih starih časih, ko so vsi razjarjeni krščanski vitezi iz Francije navalili na Jeruzalem, da bi ropali in ljudem nasilno vsilili svojo vero [...] tvoj prednik je luč življenja ugledal v Akoju, Isa moj [...], njegovi starši so bili bogati geovski trgovci (Horvat 2015: 92).

Italijan je tudi graditelj, ki ga je Derviš-beg najel, da bi pregradil in okreplil obrambna obzidja v Szegedu. »Derviš-begu ni bilo žal denarja, graditelju pa je za pomočnika dodelil svojega starega mojstra iz Jagodine, da bi se naučil in dognal skrivnost njegove obrti« (Horvat 2015: 117).

Antonia Grittija, sina Lodovica Grittija, pisatelj uvede v poglavju *Noč vnebovzetja* kot pobiralca davkov za dominikanske sestre. Njegov položaj je podoben položaju njegovega očeta:

Dober je bil za to in ono. Vendar ga imam dovolj, ker je razbojnik. Potrebovali smo ga, dokler s Szegeščani nismo bili v dobrih odnosih. Zdaj pa imamo od njega več škode kakor koristi, kajti zdaj je mir, hvala Alahu! Če bi zdaj ta Gritti napadel kakšno madžarsko vas ali razgnal semenj v Kálmáncehiju, kako bi to pojasnil Györgyju Segesdiju? Prenočuje pa tukaj v gozdu, uro hoda od tod. Na moji posesti. Sporočil mu bom, da je pogodba o najemu pobiranja davka z opatinjami potekla, ker je nekdo ponudil veliko več, pa vsak s svojo srečo. Samo vohuni za nami za Madžare! Dovolj je bilo (Horvat 2015: 242).

V govorici Antonia Grittija se pogosto kot mašila pojavljajo italijanski izrazi: *Uscire! Andare via! Bene. Laudetur Jesu Christo!* ... Dominira v drugem delu romana, ko bralec sledi njegovi poti od namestnika svojega očeta, tedaj vladarja Madžarske, pa vse do njegovega bega v Ameriko. Prav tako kakor njegov oče tudi on trguje in se ukvarja s posredniškimi posli, vendar več o njem izvemo, ko Isa bin Jusuf naleti na skrinjo s knjigami in ko mu Gritti pojasni, kakšne knjige so v njej: »To so knjige iz Italije, vendar so med njimi tudi madžarske in druge.« (HORVAT 2015: 336) Razen teh knjig je Gritti iz Firenc prinesel tudi Leonardov Kodeks, ki ga je podaril Isi bin Jusufu. Ko je mladi gradbenik Hasan zagledal Kodeks, ga je občudujoče pogledal.

Isa, tole je izredna knjiga! Tisoče let znanje prehaja z očeta na sina, preden se rodi tako delo. Ali še več. Kajti v tej knjigi je zbrana dvatisočletna modrost rumelijskih graditeljev izumiteljev. In še več od tega, kajti tudi znanje Rimljanov ni začetek, tudi oni so se učili od starih Grkov, ti pa od Egipčanov in starodavnih Perzijcev. Tisoče let vsak po malo prispeva, dokler se ne zgradi tako velika trdnjava misli in znanja. Neverjetno! Ta izumitelj je mislil na vse! (Horvat 2015: 375).

Potem se nadaljuje pogovor o kategoriji časa in pojmovanju preteklosti in prihodnosti. »Čas je samo naša napaka: naš nepopolni um zelo malo vidi, mi pa to imenujemo resničnost« (Horvat 2015: 378). Zanimiva je razlaga ure kot merilnika časa, za katero Hasan misli, da ima vrsto nepopolnosti. »Vsaka ura, ki jo pokaže, je enake dolžine, kajti ura je neumna, nima duše. Ne zna se prilagoditi niti letnim časom niti svetlobi dneva. Nočne ure pozimi pa so daljše kakor dnevne, poleti pa je obratno. Kajti Bog je poletno svetlobo skrojil daljšo, za zimo pa krajšo, razmerje med temnimi in svetlimi urami pa je vedno enako« (prav tam). Derviš-beg je Antonia Grittija potreboval »kakor os mlina potrebuje olje lanenega semena« (Horvat 2015: 417) za vzdrževanje miru na obmejnem območju, vendar pa zaradi ropanj vasi Gritti pobegne pred napadom turške vojske. Preko Benetk in Nice odide v Cadiz, od koder odpluje proti Novemu svetu in za vedno izgine. Njegov brat Pietro umre posredno od roke Ise bin Jusufa, ki šele naknadno ugotovi, da sta onadva njegova brata po (izginuli) materi.

V tem romanu dominirajo medkulturne identitete; šele na koncu romana doumemo, kako geni, vendar tudi kultura, učitelji, še najbolj pa prebrane knjige vplivajo na identiteto vsake literarne osebe, identiteta pa nikoli ni enoznačna, temveč močna ravno zaradi spoznanja o obstoju drugega in drugačnega ter sprejemanju vrhunskih vrednot, ne glede na to, kateri kulturi pripadajo. V *Travniški kroniki* se pojavi še en Italijan z Levanta: Giovanni Mario Cologna, zdravnik avstrijskega konzula Von Mittererja. Po očetu je Benečan, po materi Dalmatinec, rojen na Kefaloniji. Otroštvo je preživel v Grčiji, šolal pa se je v Italiji, kjer je končal študij medicine. Služboval je v Levantu, tako v turški kot v avstrijski službi. Pravilno je govoril samo italijanski jezik. Kadar ni mogel nadzorovati svojih čustev, so »njegova velika usta z redkimi, majavimi zobmi sipala ploho besed, bogatih, težkih, jeznih, drznih, ljubeznivih, sladkih in navdušenih, in to po italijansko, turško, novogrško, francosko, latinsko in po 'ilirsko'.« (Andrić 1979/II: 35). Podpisoval se je različno, odvisno od službe in vrste posla: Giovanni Mario Cologna, Gian Colonia, Joanis Colonis Epirota, Bartolo cavagliere d' Epiro, dottore illyrico. Mario Cologna se je ob neki priložnosti izpovedal Defoseju in lahko bi rekli, da je s to izpovedjo Andrić na najboljši način opisal usodo intelektualnih identitet, ljudi med Vzhodom in Zahodom, v tem primeru Italijanov, ki se pojavljajo v obeh romanih:

To je usoda levantinskega človeka, kajti on je *poussière humaine*, človeški prah, ki se mukoma vrtinči med Vzhodom in Zahodom, ne pripada nobenemu, toda oba ga teptata. To so ljudje, ki znajo veliko jezikov, vendar ni nobeden njihov, ki poznajo dve veri, pa niti v eni niso trdni. To so žrtve usodne človeške razdvojenosti na kristjane in nekristjane. Večini tolmači in posredniki, noseč v sebi polno nejasnosti in neizrečenega, odlični poznavalci Vzhoda in Zahoda, njihovih običajev in ver, pa enako prezirani in sumničeni od ene in od druge strani. [...] To so ljudje z meje, duhovne in fizične, z rdeče in krvave črte, ki je zavoljo nekega hudega absurdnega nesporazuma potegnjena med ljudmi, božjimi bitji, med katerimi ni treba in bi tudi ne smelo biti meja. To je tisti rob med morjem in kopnino, obsojen v večno gibanje in nemir. To je *tretji svet*, kjer se je nakopičilo vse prekletstvo zaradi razdelitve zemlje na dva svetova. To je ... (Andrić 1979/II: 80–81).

Daville je ob Davni »slutil, kakšno mora biti življenje človeka z Zahoda, ki se preseli na Vzhod in za vedno poveže z njim svojo usodo« (Andrić 1979/I: 32). Prav tako je menil, da »v Evropi danes ni nobene dežele tako brez cest, kakor je Bosna. [...] To ljudstvo je menda edino med vsemi narodi sveta, ki ima neko nerazumljivo, protinaravno mržnjo do cest, ko dejansko pomenijo napredek in blaginjo. V tej nesrečni deželi cest ni in se tudi ne obdrže, kakor da se same uničujejo« (Andrić 1979/I: 96). Nasproti takim razmišljanjem Mario Cologna izpove Andrićevo misel o potrebi po harmoniji na teh prostorih

Na koncu, na pravem in zadnjem koncu je pa vendarle vse dobro, vse se skladno rešuje. Čeprav ima tu pri nas vse videz neskladja in brezupne zamotanosti. [...] Zakaj bi sicer moja misel, dobra in prava, bila manj vredna od prav take misli, ki se porodi v Rimu ali Parizu? Ali zato, ker je pogнала v tej votlini, ki se imenuje Travnik? Mar je mogoče, da se ta misel ne zapiše, nikjer ne vknjiži? Ne ni. [...] Ne izgubi se niti ena sama človeška misel, ne napor duha. (Andrić 1979/II: 83).

3 Zaključek

V delu smo analizirali medkulturne identitete Italijanov, ki živijo v Otomanskem cesarstvu, v obmejnih predelih in mestih, ki so večkulturni in večjezični. *Turško ogle-dalo* obsega obdobje druge polovice 16. stoletja, ki je obdobje ekspanzije Turkov na Balkan in Panonijo, *Travniška kronika* pa se ukvarja z začetkom 19. stoletja, ko Otomansko cesarstvo počasi slabi in ko v Evropi vlada nov močan vladar – Napoleon. Ne glede na to, da romana obsegata različna obdobja, z različnih vidikov skupaj dajeta eno, malo protislovno podobo tega obdobja. Andrić slika Bosno kot kraj mračnega, vlažnega ozračja, kjer vladajo temni nagoni, ki jih spremljajo pogosti izlivi množične histerije, medtem ko je Horvatovo ozračje bolj prhutajoče, prežeto s humorjem in ga spremljajo poskusi, da bi se Vzhod in Zahod približala in razumela, predvsem skozi spoznavanje drug drugega in skozi sprejemanje vrednot, ki jih obe strani nedvomno imata. Celoten Horvatov roman je prežet z idejo dialoga in razumevanja, ki se pojavlja tudi pri Andriću kot vrhunski misel njegovega romana, izgovorijo pa jo ravno Italijani. Andrić, otrok protislovnega in razdeljenega sveta, s slikanjem vseh konfesionalnih skupnosti išče način, kako bi harmonija zavladata na prostorih Bosne.

Usode Italijanov so pri Horvatu tesneje povezane z glavnimi literarnimi osebami kakor pri Andriću. V obeh romanih Italijani predstavljajo Zahod, vendar Zahod, prežet z Vzhodom, in na ta način so Italijani povezava med tema dvema svetovoma. Vsi so poliglotti, dobro izobraženi, in vsi so v službi turških vladarjev. S svojim delom prispevajo k boljšemu delovanju cesarstva, najpogosteje pa tudi sami sprejmejo dani sistem in v njem funkcionirajo. Vzhod v večji ali manjši meri vpliva nanje, jemljejo tisto, kar je dobro in lepo, vendar pa tudi njihova prozahodna kulturna identiteta odpira možnosti za dialog in primerjavo svetov, ki danes nista več tako oddaljena. Vzhod je njihov svet, dobro ga razumejo in sprejemajo. Vzhod in Zahod sodelujeta, se srečujeta, se spopadata. Samo ob drugem lahko tudi sebe bolje vidita in razumeta.

VIRI IN LITERATURA

- Ivo ANDRIĆ, 1977: *Sabrana dela*, Beograd: Prosveta i dr.
--, 2006: *Travniška kronika*, Beograd: Logos-art.
--, 1979: *Travniška kronika: Konzulski časi*. Prev. Severin Šali. Ljubljana: MK.
Viktor HORVAT, 2015: *Tursko ogle-dalo*. Prev. Marija Cindori Šinković. Beograd: Derrata.
Dante ALIGHIERI, 1994: *Božanska komedija*. Prev. Andrej Capuder. Ljubljana: Mihe-láč.
Ljubo JANDRIĆ, 1982: *Sa Ivom Andrićem*. Sarajevo: IRO Veselin Masleša.
Radovan VUČKOVIĆ, 2002: *Andrić, istorija i ličnost*. Beograd: Gutenbergova galaksija.
--, 2006: *Andrić, paralele i recepcija*. Beograd: Svet knjige.

SUMMARY

The author discusses intercultural identity of Italians appearing in the novels *Bosnian Chronicle* (*Travnička hronika*) by Ivo Andrić and *Turkish mirror* (*Török tükör*) by Viktor Horváth. The two novels have several common traits. They both talk about the convergence of two worlds (East and West), describe a multicultural and multilingual environment, and deal with pivotal moments in history, i.e., the expansion of Napoleon's influence to new territories and the Ottoman conquest of the Balkans and Pannonia. Both deal with the mechanisms of the Ottoman Empire in Europe: one with the empire's collapse, the other with its rise and progress, as well as with the reactions of others to the breakdown and the rise. Both describe Italians between East and West. Multicultural environments monitor the reflections on social breakdowns and react to them with their previously acquired mechanisms. These environments also include Italians who often represent a bridge of understanding between distant worlds.